

УДК 2-552-049.5:616.9
DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2024.24.3>

Олександра ЛІСЕНКО, асп.
ORCID ID: 0009-0001-0119-3428
e-mail: tkachukolena792@gmail.com

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

СПІЛЬНИЙ ПОСУДУ У РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДАХ: БЕЗПЕКОВІ ПИТАННЯ¹

Вступ. Наголошено, що пандемія COVID-19 актуалізувала питання про безпечність використання спільного посуду в релігійних обрядах. Після систематизації повідомлень профільних експертів та науковців розкрито роль євхаристійної чаші, ложки, захисного скла для предметів вшанування, хрестів у поширенні інфекційних захворювань. Наскільки нам відомо, ця наукова розвідка є першою спробою у вітчизняному релігієзнавстві залучити в дослідження питань релігійно-інфекційної безпеки повідомлення з фахової наукової літератури в галузі інфектології. Вивчення поля питань свободи віровизнання вводиться у контекст релігієзнавчої проблеми "релігійна безпека – небезпека".

Метою є узагальнення та систематизація поглядів профільних експертів та науковців, повідомлень із фахової наукової літератури щодо ролі ймовірно контамінованих інфекційним агентом поверхонь у передаванні інфекцій.

Методом дедукції сформульовано висновки щодо ролі спільної чаші для причастя у можливому поширенні кору та вірусу COVID-19. Діалектичний метод застосовано для дослідження розбіжностей переконань.

Результати. Відомості щодо вживання застережливих заходів у боротьбі з пандемією COVID-19 резюмовано. На основі даних про роль спільного посуду в поширенні інфекційних захворювань із повітряно-крапельним шляхом передавання зроблено припущення щодо значення спільних євхаристійної чаші та ложки в теоретичному передаванні вірусу кору під час процедури причастя. Проведено моніторинг повідомлень з офіційних сайтів релігійних організацій в Україні (ПЦУ, УПЦ, Української греко-католицької церкви) щодо запровадження застережливих заходів у боротьбі з пандемією COVID-19.

Висновки. Спростовано попередні висновки щодо важливості ролі предметів вшанування у поширенні інфекційних захворювань.

Ключові слова: свобода віросповідання, релігійна безпека, COVID-19, інфекційні захворювання, євхаристія, мікроорганізми, патогени.

Вступ

З початком пандемії COVID-19 сучасне розуміння релігійних свобод більше не може розглядатися поза аспектом інфекційної безпеки населення, а дослідження поля питань свободи віросповідання має враховувати прецедент тимчасового обмеження права на колективне справляння релігійних потреб у XXI ст. Міжнародні стандарти та внутрішньодержавні законодавчі норми, що покликані гарантувати право на свободу віросповідання (стаття 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статті 4 та 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, стаття 35 Конституції України, Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації"), уможлилювали легітимне обмеження такого права в інтересах охорони здоров'я в Україні та світі й до 2020 року. Обмеження права на колективне (або будь-яке) справляння релігійних потреб новим явищем в історії людства не є. Однак цей прецедент унікальний часовими та просторовими координатами, адже початок 20-го року XXI ст. характеризувався широкими межами релігійних свобод у країнах, що традиційно мають назву "цивілізований світ".

У щорічному звіті Міжнародного Альянсу з питань свободи релігій та віросповідань (членом якого є Україна) про досягнення від 17 листопада 2020 року йшлося про неприпустимість надлишкового тиску на релігійні свободи в межах боротьби з інфекційним захворюванням COVID-19². Попри це, вказані часові межі та обставини у сфері охорони здоров'я все ж сприяли появі феномену покладання на релігійні громади суспільством відповідальності за поширення вірусу COVID-19³. Цей феномен замкнений часовим проміжком першого року пандемії, проте не мав просторових обмежень. Правозахисна організація "Open Doors" повідомила про зафіксовані ними утиски щодо християнських громад у

Республіці Колумбія (також є членом згаданого альянсу). За даними "Open Doors", духовництво та віряни зіткнулися з мовою ворожнечі, суспільство висувало звинувачення релігійним громадам у поширенні вірусу COVID-19 та легковажності щодо протиепідемічних заходів⁴. В Україні в заяві Інституту релігійної свободи містився заклик до ЗМІ, посадових осіб Міністерства охорони здоров'я України та експертів у галузі релігієзнавства утриматися від неточних висновків щодо дотримання або недотримання релігійними організаціями карантинних обмежень у зв'язку з пандемією COVID-19. У заяві нагадувалося про небезпеку, що несе розпалювання релігійної ворожнечі (Інститут релігійної свободи закликає..., 2020).

Дослідники зазначають, що напруження виникло не у зв'язці "превентивні протиепідемічні дії – релігія". Дискусійні питання сформувались у контексті можливості деяких обмежень такого структурного її компонента, як культова практика і, зокрема, процедури причастя як обрядового елементу культової діяльності (Konversky et al., 2021, с. 450). Однією з причин невдоволення соціальних суб'єктів у зазначеному контексті було використання спільного посуду в релігійних обрядах у період пандемії. Це явище законодавчого регулювання в Україні не має, проте може ставати підґрунтям для тиску на релігійні групи з боку громадськості.

Попри те, що генеральний директор ВООЗ Тедрос Аданом Гебрейесус оголосив про минулість часу глобальної надзвичайної ситуації в галузі охорони здоров'я, спричиненої COVID-19 (Keaten, & Cheng, 2023) виклики в питаннях інфекційної безпеки залишаються. До прикладу, Всесвітня організація охорони здоров'я стурбована рівнем захворюваності на туберкульоз (Ledeger, 2023) та рівнем дитячої вакцинації проти кору (Child deaths hit 'tragic milestone' in Ukraine, 2023) населення України. В Україні на тлі поширення туберкульозної інфекції питання про безпечність торкання губами спільних чаш для причастя, ложки, захисного скла для предметів вшанування, хрестів тощо порушувалися ще у 2004 році (Вороной, 2004). Зазначимо, що з початком

¹ Текст цієї публікації буде використано в дисертаційному дослідженні автора. Ця наукова розвідка – не самостійне дослідження, а є частиною дисертаційного та публікується з метою висвітлення основних його наукових результатів.

² З робочого звіту про річні досягнення Альянсу від 17.11.2020 р.

³ Сформульовано, спираючись на зміст звіту "Open Doors" 2021 року щодо релігійних утисків у Республіці Колумбія.

⁴ World Watch Research (2021), Colombia: Full Country Dossier, Open Doors International, Harderwijk.

пандемії COVID-19 дискусія стосовно безпечності подібних ритуальних дій стала особливо гострою. У 2020 році актуалізації цієї проблеми сприяла позиція громадськості, що репрезентувалася публікаціями як у засобах масової інформації, так і у фахових публікаціях, що були присвячені темі національної безпеки. Це, до прикладу, статті "Коронавірус у Радомишлі: померла *цілувала ікону* (курсив наш. – О.Л.), на службі в церкві було 25 людей" (2020), "Спростовуємо міфи": чи можна *заразитися на COVID-19 від ікон та причастя* (курсив наш. – О.Л.)?" (Гаврилюк, 2020) тощо. Підкреслимо, що для громадськості актуальним є питання про безпечність використання спільного посуду в релігійних обрядах.

Метою наукової розвідки є узагальнення та систематизація поглядів профільних експертів та науковців, повідомлень із фахової наукової літератури в галузі інфектології щодо ролі, можливо, контамінованих (забруднених) інфекційним агентом поверхонь та предметів – фомітів (у цьому разі – чаш для причастя, ложки, захисного скла для предметів вшанування, хрестів) у передаванні інфекцій.

Методи

Діалектичний метод дозволяє дослідження розбіжностей переконань стосовно можливості заразитися інфекційними захворюваннями в церкві. Методом дедукції на основі даних про роль спільного посуду в поширенні інфекційних захворювань з повітряно-крапельним шляхом передавання (таких як туберкульозна, менінгококова інфекція, стрептокок групи А) формулюються висновки щодо ролі спільної чаші для причастя у можливому поширенні кору та вірусу COVID-19.

Питання релігійної безпеки в умовах пандемії COVID-19 досліджували, зокрема, І. Богдановський, Д. Горевої, П. Кралюк, А. Конверський, О. Предко, В. Титаренко, Є. Харьковщенко, І. Шавріна, К. Якуніна та інші. Проте в цій науковій розвідці необхідним є деяке дистанціювання від поглядів, переконань вітчизняних експертів та науковців, аби дійти незалежних висновків та глибше дослідити ризик небезпеки для суспільства зазначеного явища.

Результати

За повідомленням фахівців, богослов Л. Ловасік вважає, що поширення патогенів під час таїнства причастя не є можливим, про що йшлося у праці "Основна книга Євхаристії". Такої ж думки є теолог М. Велкер (Alyfantakis, 2020). Науковці нагадують й про поширену практику поїдання та допивання священнослужителями залишків Дарів після, інколи, хворих, що бажали причаститися. Зокрема, йдеться про монаха з острова Спіналонга, що споживав залишки Дарів після хворих на проказу людей, проте не захворів (там же). В Україні думку про те, що заразитися інфекційними захворюваннями під час колективного причастя неможливо, поділили митрополит Львівський і Сокальський Димитрій, архієрей Православної церкви України, представники Української православної церкви Київського патріархату, такі відомості з'явилися 6 та 12 березня 2020 року на сторінці архієрея у соціальній мережі та офіційному сайті релігійної організації (Рудюк, 2020; Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета..., 2020).

Натомість доктор філософських наук К. Говорун вважає, що переконання у неможливості заразитися інфекційними захворюваннями в церкві – прояв докетизму та маніхейства. Докетизм – субтрадиція (або, з позиції більшості християнських церков, еретичне вчення), що передбачає думки про оманливість страждань Ісуса Христа. У сучасному християнському трактуванні, наголошує автор публікації, фізіологічно тіло Ісуса Христа

(до воскресіння або після) характеризується вразливістю до інфекцій та не різниться від нашого тією же мірою, що й Євхаристичне Тіло Христа – від звичайного хліба та вина. Пресвяті Дари потенційно можуть містити будь-які віруси, мікроорганізми, зокрема такі, що несуть небезпеку здоров'ю людей. Маніхейство – релігія Близького Сходу, що уможлиблює сприйняття світу як поділ лише на добро та зло. У цьому разі свідомість людини зараховує віруси, патогенні мікроорганізми до категорії "зло" та виключає можливість наявності їх у тому, що визначається як добро – Пресвятих Дарах. Проте, як зазначає Кирило Говорун, це помилка – кожен створений Богом живий організм виконує свої функції у філогенезі та еволюційному розвитку, біологічний агент, що спричинює захворювання зокрема. Не існує метафізичних перешкод для передавання інфекційних захворювань під час таїнства причастя (Novorun, 2020). Богослов вважає, що використання спільної ложки не є необхідністю, бо такий спосіб отримання причастя запровадили лише у XI ст. Він зазначає, що можливим є використання дискоса (церковної посудини, яка схожа на таріль) замість чаші, розміщуючи Дари на ньому, проскур (церковної випічки), ладанок (маленьких мішечків) (Кирило Говорун..., 2020).

Відомо, що релігія маніхейців очікує віру в те, що тіло людини, навіть у час прийняття Пресвятих Дарів – зло (на відміну від її душі). Таке твердження, за умови маніхейського сприйняття світобудови, може передбачати абсолютну сумісність "зла" та "зла" – тіла людини та вірусів і патогенних мікроорганізмів, створених Дияволом. На нашу думку, виходячи з християнського уявлення про створення світу та всього живого виключно Богом-Творцем, унеможлиблюється делегування повноважень будь-кому на створення інфекційних агентів (що вважається можливим для маніхейців). Отже, ми погоджуємося з думкою про те, що Христові фізичні страждання не могли б повною мірою бути без участі живих мікроорганізмів та вірусів, які подекуди змушують страждати й наше фізичне тіло.

Отець Петро Балог вважає, що подібні твердження є справедливими, та нагадує, що віра в те, що божественне у Христі може перемоти його людське (наприклад, вразливість до інфекцій) – також еретизм з позиції більшості християнських церков. Додається, що переконання у неможливості заразитися інфекційними захворюваннями в церкві – прояв ще однієї з ранніх форм вірувань. Ідеться про магію, оскільки саме такий тип вірувань передбачає впевненість, що певні дії (як приклад наводиться освячення) змінять фізичні властивості того, що Арістотель називав акциденцією – тимчасовістю фізичного тіла. Переісточення (церковне перетворення хліба на Тіло Христове, а вина – на кров), зазначає автор, передбачає зміну лише того, що Арістотель називав *субстанція* – самої сутності (Балог, 2020). Ю. Чорноморець та С. Шкіль зазначають, що саме магічне мислення уможлиблює сприйняття будівлі культурної споруди як недосяжної для патогенних мікроорганізмів та вірусів, а релігійних практик – як засобу, що допомагає вберегтися від хвороб через посередництво надприродних сил. Такий архаїчний світогляд передбачає переконання у тому, що хвороба є Божою волею або наслідком недостатності віри (Чорноморець, & Шкіль, 2020). Окрім того, як зазначають вітчизняні дослідники, значна кількість релігійних вірувань (зокрема, монотеїстичних) все ж передбачає віру в те, що обов'язок "забезпечення безпеки" покладено не лише на надприродне, трансцендентне, а й на вірянина (Konversky et al., 2021, с. 447).

Справді, результатом дослідження 1993 року було вилучення з поверхні євхаристійної чаші життєздатних стафілококу золотистого, мікроорганізму, що здатен спричинювати пневмонію, та мікроорганізму, що потенційно призводить до ендокардиту – запальних процесів у серці. Виявлення патогенів на поверхні спільної чаші відбулося за участі в експерименті на вигляд здорових людей. Тоді науковцями було висунуто твердження, що передавання патогенних мікроорганізмів під час тайнства причастя можливе (Furlow, 1993). Під час подібного експерименту в 1967 році з поверхні спільної чаші було вилучено стрептокок групи А, кишкову паличку, мікроорганізм, що викликає гнійно-запальні процеси, та вже згаданий стафілокок золотистий. У публікації підкреслювалось, що три останні мікроорганізми залишалися життєздатними протягом 8–12 хвилин, навіть за умови контакту зі спиртом у вині. Саме ж вино науковці не вважають за надійний протимікробний засіб, бо 5 секунд між кожною наступною особою, що причащається – занадто малий проміжок часу для знезараження (Hobbs et al., 1967; Pellerin, & Edmond, 2013).

У наших перших дослідженнях і ми висловлювали занепокоєння стосовно безпечності релігійної практики з використанням спільної ложки за участі дітей, урахувавши тривожні повідомлення Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо поширення кору на Земній кулі. Ми припускали можливість передавання коронавірусної інфекції у культових спорудах через можливі контаміновані інфекційним агентом поверхні (такою теоретично контамінованою поверхнею могло виступати скло, що використовують для захисту ікон). Наші припущення підтверджувалися висновками дослідників – контаміновані інфекційним агентом поверхні (наприклад, скло) "можуть робити важливий внесок у передавання вірусу" (Riddell et al., 2020). В іншому дослідженні науковці також припускали, що контаміновані інфекційним агентом предмети мають вагу у швидкому поширенні згаданого вірусу (Cai et al., 2020).

Проте ще в 1988 році фахівці дійшли висновку, що ризики важких наслідків після зустрічі з більшістю інфекцій зі шляхом передавання через контакт з інфікованою слиною мінімальні (йдеться про такі захворювання, як дифтерія, інфекційний моноклеоз, губний герпес, паротит, сифіліс). Причиною того є значний відсоток імунізованого або і без того ураженого населення, низька ймовірність передавання через фоміти, виліковність захворювань. Відсоток бактерій, що спричинюють сальмонельоз, черевний тиф, дизентерію у роті хворої людини буде недостатнім для передавання інфекції. Хоча передавання вірусу гепатиту В теоретично можливе за збігом обставин, коли особа з пошкодженнями на губах торкається чаші одразу після хворого, вірогідність зараження під час користування спільною чашею для причастя дослідники оцінюють як малоімовірну. Для туберкульозної, менінгококової інфекцій, виділеного у 1967 з поверхні спільної чаші стрептококу групи А більш вірогідним є повітряно-крапельний шлях передавання у закритому середовищі (яким є й церква). Науковці зазначають, що така закономірність характерна для інфекційних захворювань із повітряно-крапельним шляхом передавання взагалі. Чхання або кашель людини з активним легеним туберкульозом, назофарингітом або стрептококовим фарингітом в умовах великого скупчення людей (що передбачає процедуру причастя) з більшою ймовірністю призведе до поширення інфекції. Контакт зі слиною хворого під час торкання губами спільної чаші або ложки не буде необхідним для зараження (Gill, 1988).

Ми погоджуємося з думкою про те, що останній тезис є справедливим для великої кількості інфекцій з аерозольним шляхом передавання. Нам не відомо про існування досліджень, що підтверджували б ключову роль використання спільного посуду під час спалахів уже згаданого нами кору. Відтак припускаємо, що значення спільних чаш та ложок в теоретичному передаванні цього захворювання є мінімальним.

Проте наведене вище, на наш погляд, може втрачати сенс у періоди дії маскового режиму. В умовах сумлінного дотримання вірянами маскового режиму в культових спорудах (наприклад, для того, аби запобігти поширенню коронавірусної інфекції) торкання губами предмета вшанування або спільної ложки після зняття маски справді може стати основним або навіть єдиним варіантом (за відсутності іншого) для передавання інфекційних захворювань. Водночас дослідники зазначають, що принаймні до 1998 року не існувало задокументованих випадків зараження когось під час процедури причастя (Mapangan et al., 1998). Нам невідомо про такі повідомлення і дотепер.

Науковці рекомендують для забезпечення здоров'я вірян усередині культових споруд та взагалі у спільнотах: використання окремих чашок, практику інтинкції – макання хліба у вино (Furlow, 1993), також користування лляною тканиною для очищення чашок після кожної особи, яка причащалася (якщо процедура все ж проводиться з використанням спільного посуду), що може на 90 % зменшити кількість бактерій (Hobbs et al., 1967). Рекомендації у спеціалізованій науковій літературі публікувалися у минулому столітті, проте саме пандемія COVID-19 актуалізувала проблематику.

Як було зазначено, пандемія та часовий відрізок глобальної надзвичайної ситуації в галузі охорони здоров'я, спричиненої COVID-19, надали приклад тісного взаємозв'язку понять "релігійна безпека" та "свобода віросповідання" у контексті вивчення останнього. Отже, дослідження поля питань свободи віровизнання доцільно вводити в контекст цієї релігієзнавчої проблеми. Логічно пов'язує вказані поняття Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ в посібнику під назвою "Свобода релігії чи переконань та безпека", де релігійна свобода та релігійна безпека не розуміються як взаємозаперечні, ізольовані або ж такі, що конфліктують, та не виключають одна одну, не потребують компромісу чи маневрування задля збереження рівноваги, а гарантія безпеки не вимагає поступитися або звузити межі релігійної свободи. Натомість релігійна свобода та релігійна безпека є такими, що підсилюють одна одну, релігійна безпека забезпечує релігійні свободи (Konversky et al., 2021, с. 448; Свобода релігії чи переконань та безпека, 2022).

Науковці зазначають, що сама природа свободи поєднана з відчуттям небезпеки – страху (як страх первісної людини, яка вільна у своєму виборі) (Konversky et al., 2021, с. 447). З цього можна зробити висновок, що свобода в будь-яких проявах (як відсутність законодавчих обмежень, регламентованості в питаннях здійснення релігійних практик) може бути причиною тривоги, що є основою, та стимулює дискусію щодо безпечності використання спільного посуду в релігійних обрядах.

Порушуючи питання щодо можливих утисків права на вільне віросповідання у зв'язку з обмеженнями в умовах карантину, можна взяти до уваги позицію релігійних лідерів світу та представників українських релігійних організацій. Вселенський Патріарх Варфоломій I означив, що примирливість та терпимість до вимушених карантинних заходів та соціальної дистанції є запо-

рукою розв'язання проблеми пандемії COVID-19, як і молитва. Він відмітив, що ізоляційно-обмежувальні заходи, що покликані убезпечити людське здоров'я та життя, не є утисками вільного сповідання християнської віри. 114 церков різних християнських конфесій, що асоційовані як члени міжнародної екуменічної організації Конференція Європейських Церков, також висловили позицію – діяльність задля подолання COVID-19 не суперечить християнським цінностям. Дослідники вказують і на морально значущі ініціативи Папи Римського Франциска: літургійна служба в соціальній ізоляції, онлайн-трансляції богослужінь, функціонування паломницької діяльності у форматі онлайн (Konversky et al., 2021, с. 445–446, 450). В Україні найбільшими (станом на 2020 рік) релігійними організаціями для уникнення соціального напруження було вжито низку застережливих заходів у боротьбі з пандемією COVID-19. Зокрема, Антикризисний центр Української греко-католицької церкви розробив "Богослужбові рекомендації на час вірусної епідемії". Брошура містила заклик до вірян – не торкатися губами предметів вшанування, до духовництва – дезінфікувати чашу та дискос та інший церковний посуд. Процедура прийняття причастя передбачала використання тканини та розчину спирту етилового 70 % для очищення ложок після кожної особи, яка причащалася (Павлишин, 2020). На офіційних сайтах Православної церкви України та Української Православної церкви зазначалось про можливість використання одноразового посуду та засобів для дезінфекції у культових спорудах. Від торкання губами ікон закликали утриматися і в ПЦУ (пропонувалася заміна торкань губами предметів вшанування (ікон, мощей, Хреста) на уклін) (Інформація у зв'язку з поширенням коронавірусу та захворювання COVID-19, 2020; Звернення Священного Синоду УПЦ, 2020), а Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (Всеукраїнська Рада Церков провела нараду щодо карантину..., 2020). Як зазначають науковці, пандемія та часовий відрізок глобальної надзвичайної ситуації в галузі охорони здоров'я, спричиненої COVID-19, частково знизили рівень важливості традиційної культурної діяльності. Натомість актуалізували такі прояви християнської віри, як забезпечення медикаментами тих, хто того потребує, підтримка медичних працівників задля зменшення навантаження на медичну сферу, забезпечення належного дотримання карантинних обмежень задля убезпечення здоров'я вірян усередині культових споруд та взагалі спільнотях (Konversky et al., 2021, с. 450).

Зазначимо, що нам не відомо про результати експериментів (подібних тим, які проводилися у 1967 та 1993 роках із евхаристійною чашею) на виявлення патогенів на поверхні скла. Недостатня кількість досліджень зі склом, що використовується для захисту ікон, зумовлена, зокрема, тим, що поцілунок як вияв пошани до образів, як відомо, переважно поширений у країнах православної більшості (на відміну від практики причастя). Водночас К. Маркович вважає, що усвідомлена молитва є більш пріоритетною формою вшанування, ніж зовнішні прояви благочестивості та бездумне торкання губами предметів культу. Згідно з рішеннями Другого Нікейського собору у 787 році та Помісного собору в Царгороді у 843 році, зображені святі на іконах мають шануватися, почитатися (dulid), проте недопустимим є Богопоклоніння (latrid) образами. Виявом пошани може бути не лише торкання губами, а й уклін, хресне знамення, запалення свічки перед іконою. Проте, як зазначає іконописець, ікона є лише освяченим предметом та не підпадає у категорію "святие". Віру в чудотворні власти-

вості ікон Кость Маркович наводить як приклад марновірства. Також іконописець нагадує, що віряни мають можливість контактувати лише із захисним склом, що накриває ікону, або взагалі з її копією або реплікою (Маркович, 2020).

Вивчаючи поле питань свободи віросповідання, ми торкаємось площини питань нової філософії, релігійного фундаменталізму, біоетики, хоча ті й не є темою нашого дослідження. Ю. Чорноморець та С. Шкіль зазначають, що в церкві спасіння доцільно розглядати не лише як порятунок душі, але й життя, яке християнською біоетикою визначається як цінність. Недопустимими є захворювання чи смерть як наслідок відвідування культових споруд. Неоціненна жертва Христа, що віддав "життя як викуп за багатьох" (Мр. 10:45), робить принципово важливим збереження духовенством життя їхніх вірян (Чорноморець, & Шкіль, 2020). На нашу думку, такі твердження цілком відповідають світському принципу біоетики – "принципу захисту фізичного життя". Обґрунтовано, що сприйняття права на свободу віросповідання одночасно як невідчужного і такого, яке дозволено обмежувати законодавчо, в контексті інфекційної безпеки населення корелюється з біоетичним "принципом свободи і відповідальності", тобто із загальновідомим виразом "свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої". Зазначимо також, що це одним принципом біоетики науковці визначають формулу колективного здоров'я (власного та оточення), де життя та здоров'я визнаються не приватним, а суспільним благом, такий принцип має назву "принцип соціальної відповідальності та взаємодопомоги" (Запорожан, & Аряєв, 2013). У цьому разі твердження "моє тіло – моя справа" може бути помилковим, коли йдеться про захворювання з аерогенним шляхом передавання. Наприклад, ми вважаємо необхідним дослухатися до порад учених та утримуватися від процедури причастя з використанням спільного посуду, якщо були помічені будь-які прояви інфекційних захворювань.

Дискусія і висновки

У фаховій науковій літературі розкрито роль фомітів у поширенні інфекційних захворювань не як значну (на відміну від того, що зазначалось нами в попередніх дослідженнях), адже, спираючись на наукові висновки 1988 року, під час тісного контакту в культових спорудах, наприклад, в очікуванні прийняття Дарів, повітряно-крапельний шлях передавання може бути більш вірогідним для багатьох інфекцій, ніж безпосередній контакт з, можливо, інфікованими виділеннями з носогорла під час користування спільною ложницею (Gill, 1988). Зауважимо, що культова споруда не є більш вірогідним місцем для зараження інфекційними захворюваннями, ніж інше закрите середовище. Твердження про те, що "церкви стають безпосереднім осередком поширення інфекції через тісний контакт між віруючими та об'єктами вшанування", хибне. Контаміновані інфекційним агентом поверхні *теоретично* можуть ставати причинами поширення інфекцій, проте такої імовірності в культових спорудах не більше, ніж у будь-яких громадських місцях. Наші висновки можуть бути підтвержені результатами досліджень науковців: люди, які не відвідували культові споруди та не брали участі у процедурі причастя, не мали нижчого ризику підхопити інфекційні захворювання, ніж ті особи, що культові споруди відвідували та брали участь у процедурі причастя (Manangan et al., 1998). Релігійними організаціями в Україні, згідно з їхніми повідомленнями, було запроваджено ряд застережливих заходів, хоча офіційні дані

про прецеденти поширення інфекційних захворювань через практику причастя чи торкання святинь відсутні, а роль поверхонь у поширенні інфекцій є малою. На нашу думку, не існує причин для незадоволення соціальних суб'єктів, мови ворожнечі щодо релігійних організацій в Україні в цьому контексті. Недопустимими є утиски, дискримінація членів релігійних громад.

Список використаних джерел

- Балог, П. (2020, 13 березня). Вірус і причастя. Релігійно-Інформаційна Служба України. https://risu.ua/virus-i-prichastya_n108644
- Вороной, А. (2004, 24 липня). Релігія та... гігієна. День. <https://old.day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/religiya-ta-gigiena>
- Всеукраїнська Рада Церков провела нараду щодо карантину. (2020, 13 березня). Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. <https://vrciro.org.ua/ua/events/ucro-meeting-on-coronavirus-covid-19-quarantine>
- Гаврилюк, Д. (2020, 18 квітня). "Спростовуємо міфи": Чи можна заразитися на COVID-19 від ікон та причастя? Інформаційне видання "Час-Дій". <https://chasdiy.org/news/sprostovuiemo-mify-chy-mozhna-zarazytysia-na-covid-19-vid-ikon-ta-prichastia.html>
- Говорун, К., архім. (2020, 23 березня). COVID-19 у християнській (ли?) дуалізмі. Public Orthodoxy. <http://surl.li/gjltw>
- Запорожан, В. М., & Аряев, М. П. (2013). Біоетика та біобезпека. Здорovia.
- Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета у зв'язку з поширенням коронавірусної епідемії у світі. (2020, 12 березня). Українська Православна Церква Київського Патріархату. <https://www.cerkva.info/news/zvernennya-patriarha-kyivskogo-i-vsiyeyi-rusy-ukrayiny-filareta-u-zv-yazku-z-poshyrennyam-koronavirusnoyi-epidemiyi-u-sviti/>
- Звернення Священного Синоду УПЦ у зв'язку з поширенням коронавірусу COVID-19. (2020, 18 березня). Інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. <https://news.church.ua/2020/03/18/zvernennya-svyashhennogo-sinodu-upc-u-zvyazku-z-poshyrennyam-koronavirusu-covid-19/#2023-04-14>
- Інститут релігійної свободи закликає не розпалювати ворожнечу через коронавірус. (2020, 30 квітня). Релігійна правда. <https://religionpravda.com.ua/?p=45953>
- Інформація у зв'язку з поширенням коронавірусу та захворювання COVID-19. (2020, 12 березня). Православна Церква України. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/informatsiya-u-zv-yazku-z-poshyrennyam-koronavirusu-ta-zahvoryuvannya-covid-19/>
- Кирило Говорун: "Якщо люди йдуть з церкви, оскільки не можуть освятити паску і ковбасу, значить, їх сюди приводило щось не те". (2020, 1 квітня). Релігійно-Інформаційна Служба України. https://risu.ua/kirolo-govorun-quot-yakshcho-lyudi-ydut-z-cerkvi-oskilki-ne-mozhut-osvyatiti-pasku-i-kovbasu-znachit-jih-syudi-privodilo-shchos-ne-te-quot-ros_n103578
- Коронавірус у Радомішлі: Померла цілувала ікону, на службі в церкві було 25 людей. (2020, 13 березня). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51869901>
- Маркович, К. (2020, 7 квітня). Чи необхідно цілувати ікони у церкві. Релігійно-Інформаційна Служба України. https://risu.ua/chi-neobhidno-ciluvati-ikoni-u-cerkvi_n103691
- Павлишин, Н. (2020, 28 червня). Антикризисний центр УГКЦ публікує "Богослужбові рекомендації на час вірусної епідемії". ДивенСвіт. <https://divensvit.org/novyny/1025884/>
- Рудюк, Д., митр. (2020, 6 березня). Про причастя і коронавірус. Facebook. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2551765151618858&set=a.301332653328797&type=3&theater>
- Свобода релігії чи переконання та безпека: Посібник із питань політики. (2022). Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/538080.pdf>
- Чорноморець, Ю., & Шкіль, С. (2020, 12 травня). Практичне випробування релігійної біоетики в умовах коронавірусу. Релігія в Україні. <https://www.religion.in.ua/main/analitica/46268-praktichne-viprobuvannya-religijnoyi-bioetiki-v-umovax-koronavirusu.html>
- Anyfantakis, D. (2020). Holy Communion and infection transmission: A literature review. *Cureus*, 12(6), Article e8741. <https://www.cureus.com/articles/34524-holy-communion-and-infection-transmission-a-literature-review/>
- Cai, J., Sun, W., Huang, J., Gamber, M., Wu, J., & He, G. (2020). Indirect virus transmission in cluster of COVID-19 cases, Wenzhou, China, 2020. *Emerging Infectious Diseases*, 26(6), 1343–1345. <https://doi.org/10.3201/eid2606.200412>
- Child deaths hit 'tragic milestone' in Ukraine. (2023, 3 квітня). UN News. <https://news.un.org/en/story/2023/04/1135322>
- Furlow, T. C. (1993). Bacteria on the common communion cup. *Annals of Internal Medicine*, 118(7), Article 572.
- Gill, O. N. (1988). The hazard of infection from the shared communion cup. *Journal of Infection*, 16(1), 3–16.
- Hobbs, B. C., Knowlden, J. A., & White, A. (1967). Experiments on the communion cup. *Journal of Hygiene*, 65(1), Article 47.
- Keaten, J., & Cheng, M. (2023, May 5). WHO downgrades COVID pandemic, says it's no longer emergency. Associated Press. <http://surl.li/hjxgc>
- Konversky, A., Predko, O., Kharkovschenko, Y., Nosenok, B., & Nesterova, M. (2021). Religious security: The coronavirus pandemic and the

identification of new contexts. *Obnovljeni Život*, 76(4), 441–456. <https://hrca.srce.hr/file/383796>

Lederer, E. M. (2023, 9 травня). *Ukraine, Sudan conflicts fuel alarming surge in tuberculosis*. Associated Press. <https://apnews.com/>

Manangan, L. P., Sehulster, L. M., Chiarello, L., Simonds, D. N., & Jarvis, W. R. (1998). Risk of infectious disease transmission from a common communion cup. *American Journal of Infection Control*, 26(5), Article 538.

Pellerin, J., & Edmond, M. B. (2013). Infections associated with religious rituals. *International Journal of Infectious Diseases*, 17(11), Article 947.

Riddell, S., Goldie, S., Hill, A., Eagles, D., & Drew, T. W. (2020). The effect of temperature on persistence of SARS-CoV-2 on common surfaces. *Virology Journal*, 17, Article 145. <https://virology.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12985-020-01418-7>

References

- Address of Patriarch Filaret of Kyiv and All Rus'-Ukraine in connection with the spread of the coronavirus epidemic in the world. (2020, March 12). Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate [in Ukrainian]. <https://www.cerkva.info/news/zvernennya-patriarha-kyivskogo-i-vsiyeyi-rusy-ukrayiny-filareta-u-zv-yazku-z-poshyrennyam-koronavirusnoyi-epidemiyi-u-sviti/>
- Address of the Holy Synod of the UOC in connection with the spread of the COVID-19 coronavirus. (2020, March 18). Information and Educational Department of the UOC [in Ukrainian]. <https://news.church.ua/2020/03/18/zvernennya-svyashhennogo-sinodu-upc-u-zvyazku-z-poshyrennyam-koronavirusu-covid-19/#2023-04-14>
- Anyfantakis, D. (2020). Holy Communion and infection transmission: A literature review. *Cureus*, 12(6), Article e8741. <https://www.cureus.com/articles/34524-holy-communion-and-infection-transmission-a-literature-review/>
- Balog, P. (2020, March 13). *Virus and communion*. Religious Information Service of Ukraine [in Ukrainian]. https://risu.ua/virus-i-prichastya_n108644
- Cai, J., Sun, W., Huang, J., Gamber, M., Wu, J., & He, G. (2020). Indirect virus transmission in cluster of COVID-19 cases, Wenzhou, China, 2020. *Emerging Infectious Diseases*, 26(6), 1343–1345. <https://doi.org/10.3201/eid2606.200412>
- Child deaths hit 'tragic milestone' in Ukraine. (2023, 3 квітня). UN News. <https://news.un.org/en/story/2023/04/1135322>
- Chornomoretz, Yu., & Shkil, S. (2020, May 12). *Practical testing of religious bioethics in the context of coronavirus*. Religion in Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.religion.in.ua/main/analitica/46268-praktichne-viprobuvannya-religijnoyi-bioetiki-v-umovax-koronavirusu.html>
- Coronavirus in Radomyshl: The deceased was kissing an icon, there were 25 people at the service in the church. (2020, March 13). BBC News Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51869901>
- Freedom of religion or belief and security: A policy handbook. (2022). OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights [in Ukrainian]. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/538080.pdf>
- Furlow, T. C. (1993). Bacteria on the common communion cup. *Annals of Internal Medicine*, 118(7), Article 572.
- Gill, O. N. (1988). The hazard of infection from the shared communion cup. *Journal of Infection*, 16(1), 3–16.
- Havrylyuk, D. (2020, April 18). "Dispelling Myths": Can You Get COVID-19 from Icons and Communion? ChasDiy [in Ukrainian]. <https://chasdiy.org/news/sprostovuiemo-mify-chy-mozhna-zarazytysia-na-covid-19-vid-ikon-ta-prichastia.html>
- Hobbs, B. C., Knowlden, J. A., & White, A. (1967). Experiments on the communion cup. *Journal of Hygiene*, 65(1), Article 47.
- Hovorun, C. (2020, March 23). *Covid-19 and christian (?) dualism*. Public Orthodoxy. <http://surl.li/gjltw>
- Information regarding the spread of coronavirus and COVID-19 disease. (2020, March 12). Orthodox Church of Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/informatsiya-u-zv-yazku-z-poshyrennyam-koronavirusu-ta-zahvoryuvannya-covid-19/>
- Institute for Religious Freedom urges against inciting hatred over coronavirus. (2020, April 30). *Religijna Pravda* [in Ukrainian]. <https://religionpravda.com.ua/?p=45953>
- Keaten, J., & Cheng, M. (2023, May 5). *WHO downgrades COVID pandemic, says it's no longer emergency*. Associated Press. <http://surl.li/hjxgc>
- Konversky, A., Predko, O., Kharkovschenko, Y., Nosenok, B., & Nesterova, M. (2021). Religious security: The coronavirus pandemic and the identification of new contexts. *Obnovljeni Život*, 76(4), 441–456. <https://hrca.srce.hr/file/383796>
- Kyrylo Govorun: 'If people leave the church because they cannot bless Easter and sausage, it means that something wrong brought them here.' (2020, April 1). Religious Information Service of Ukraine [in Ukrainian]. https://risu.ua/kirolo-govorun-quot-yakshcho-lyudi-ydut-z-cerkvi-oskilki-ne-mozhut-osvyatiti-pasku-i-kovbasu-znachit-jih-syudi-privodilo-shchos-ne-te-quot-ros_n103578
- Lederer, E. M. (2023, 9 травня). *Ukraine, Sudan conflicts fuel alarming surge in tuberculosis*. Associated Press. <https://apnews.com/>
- Manangan, L. P., Sehulster, L. M., Chiarello, L., Simonds, D. N., & Jarvis, W. R. (1998). Risk of infectious disease transmission from a common communion cup. *American Journal of Infection Control*, 26(5), Article 538.
- Markovych, K. (2020, April 7). *Is it necessary to kiss icons in church?* Religious Information Service of Ukraine [in Ukrainian]. https://risu.ua/chi-neobhidno-ciluvati-ikoni-u-cerkvi_n103691

Pavlyshyn, N. (2020, June 28). *The Anti-Crisis Center of the UGCC publishes 'Liturgical recommendations during the virus epidemic.'* DivenSvit [in Ukrainian]. <https://dyvensvit.org/novyny/1025884/>

Pellerin, J., & Edmond, M. B. (2013). Infections associated with religious rituals. *International Journal of Infectious Diseases*, 17(11), Article 947.

Riddell, S., Goldie, S., Hill, A., Eagles, D., & Drew, T. W. (2020). The effect of temperature on persistence of SARS-CoV-2 on common surfaces. *Virology Journal*, 17, Article 145. <https://virologyj.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12985-020-01418-7>

Rudyuk, D., Metropolitan. (2020, March 6). About communion and coronavirus. Facebook [in Ukrainian]. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2551765151618858&set=a.301332653328797&type=3&theater>

The All-Ukrainian Council of Churches held a meeting on quarantine. (2020, March 13). The All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations [in Ukrainian]. <https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-meeting-on-coronavirus-covid-19-quarantine>

Voronoi, A. (2004, July 24). *Religion and... hygiene.* Day [in Ukrainian]. <https://old.day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/religiya-ta-gigijena>

Zaporozhan, V. M., & Aryaev, M. L. (2013). *Bioethics and biosafety.* Health [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 20.11.24

Прорецензовано / Revised: 27.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 23.12.24

Oleksandra LISNENKO, PhD Student
ORCID ID: 0009-0001-0119-3428
e-mail: tkachukolena792@gmail.com
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

COMMON UTENSILS IN RELIGIOUS CEREMONIES: SAFETY ISSUES

Background. *The COVID-19 pandemic has brought to light the issue of the safety of using shared utensils in religious ceremonies. Compilation and systematization of the reports of specialized experts and scientists made it possible to reveal the role of the Eucharistic cup, altars, protective glass for objects of honor, crosses in the spread of infectious diseases. As far as we know, this scientific investigation is the first attempt in domestic religious studies to involve in the study of issues of religious-infectious safety messages from the specialized scientific literature in the field of infectious diseases. The study of the sphere of freedom of religion is introduced into the context of the religious studies problem "religious security-danger".*

Methods. *The deduction method is used to formulate conclusions regarding the role of the common communion cup in the possible spread of measles and the COVID-19 virus. The dialectical method is used to investigate differences of belief.*

Results. *The monitoring of messages from the official websites of religious organizations in Ukraine (Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Greek Catholic Church, UOC) regarding the introduction of precautionary measures in the fight against the COVID-19 pandemic was carried out, the information was summarized. On the basis of data on the role of shared utensils in the spread of infectious diseases with airborne transmission, an assumption was made regarding the importance of the shared Eucharistic cup and spoon in the theoretical transmission of the measles virus during the communion procedure.*

Conclusions. Previous conclusions about the importance of the role of memorial objects in the spread of infectious diseases have been refuted.

Keywords: *COVID-19, infectious diseases, Eucharist, microorganisms, pathogens, freedom of religion, religious security.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.